

Anna Frąckowska

Muzeum Gdańska

ORCID: 0009-0001-3630-102X

Hipoteza Francka-Fischera, czyli o znakach probierzy gdańskich. Przyczynek do badań nad znakowaniem gdańskich wyrobów złotniczych

<https://doi.org/10.26881/porta.2023.22.12>

Słowa kluczowe: złotnictwo, Gdańsk, XVIII wiek, znaki złotnicze, znaki probiercze, Joachim Christian Franck, Johann Gottlieb Fischer

Keywords: goldsmithing, Gdańsk, 18th century, goldsmith's marks, hallmarks, assay master's marks, Joachim Christian Franck, Johann Gottlieb Fischer

Historyczne znakowanie wyrobów złotniczych, oryginalnie mające potwierdzać wykonanie przedmiotu z ustalonej przepisami próby srebra, dziś pozwala nam na określenie warsztatu złotniczego, miejsca i czasu powstania zabytku, a niejednokrotnie jego szczegółowych losów. Dzięki pracy kolejnych pokoleń badaczy duża część informacji o znakowaniu wyrobów gdańskich jest obecnie dobrze rozpoznana i opisana. Niemniej nowe przedmioty pojawiające się w handlu, a także szczegółowy ogląd i omówienie wyrobów przy okazji wystaw pozwala niekiedy dodać cegiełkę do dotychczasowych ustaleń. Tak stało się w przypadku wystawy „Meyerowie – gdańscy złotnicy przełomu XVIII i XIX wieku”, zorganizowanej w Domu Uphagena, oddziale Muzeum Gdańska, od kwietnia do października 2023 r., a poświęconej działalności Carla Ludwiga Meyera (czynny 1771–1803) i Johanna Ludwiga Meyera (czynny 1802 – ok. 1819)¹.

Eugen von Czihak w swoim opracowaniu z 1908 r.² na podstawie archiwaliów gdańskiego cechu złotniczego ustalił nazwiska kolejnych probierzy cechowych w Gdańsku oraz lata pełnienia przez nich tego urzędu. Spis taki zachował się

¹ Niniejszy artykuł został zamieszczony w skróconej wersji oraz jako fragment obszerniejszego eseju w katalogu przywołanej wystawy *Meyerowie – gdańscy złotnicy przełomu XVIII i XIX wieku* [katalog wystawy], Muzeum Gdańska, 20 kwietnia – 15 października 2023, red. Anna Frąckowska, Gdańsk 2023. Przedstawione w tych tekstach ustalenia są jednak na tyle istotne dla badań nad złotnictwem gdańskim i właściwego rozpoznania zabytków, że zdecydowano się także na zaprezentowanie ich w osobnej publikacji w czasopiśmie naukowym, tak aby mogły one trafić do jak najliczniejszego grona czytelników.

² Eugen von Czihak, *Die Edelschmiedekunst früherer Zeiten in Preussen*, Bd. 2: *Westpreussen*, Leipzig 1908, s. 91–94.

do dziś w Archiwum Państwowym w Gdańsku³. Następnie na podstawie własnego oglądu zabytków lub otrzymanych odrysów cech złotniczych Czihak skatalogował i przyporządkował do poszczególnych nazwisk formę znaku kontrolera. Informacje te powtórzył, częściowo skorygował i uzupełnił Michał Gradowski⁴. Istotne uwagi wniósł także Jacek Kriegseisen⁵.

Wśród nazwisk kontrolerów występuje dwóch, którzy posługiwali się znakiem z literą „F” – są to:

- **Joachim Christian Franck**, z którym wiąże się znak w formie wielkiej litery „F” o szeryfowym kroju, bitej w negatywie⁶;
- **Johann Gottlieb Fischer**, któremu przypisuje się znak w formie kursywnej wielkiej litery „F” bitej w polu zaokrąglonym, zbliżonym do owalu (il. 1)⁷.

Joachim Christian Franck

Johann Gottlieb Fischer

Il. 1. Znaki kontrolerów przypisywane dotychczas złotnikom, źródło: Michał Gradowski, *Znaki na srebrze. Znaki miejskie i państwowe używane na terenie Polski w obecnych jej granicach*, wyd. 4, Warszawa 2010, s. 98

Franck (czynny jako złotnik 1766–1812⁸) rozpoczął sprawowanie funkcji kontrolera wcześniej, od końca lat siedemdziesiątych, i wykonywał ją siedmiokrotnie, po raz ostatni w 1802 r. Fischer natomiast (czynny 1770–1820⁹) był kontrolerem pięciokrotnie, po raz pierwszy objął urząd na początku lat dziewięćdziesiątych, po raz ostatni w 1808 r. Ich lata pełnienia tej funkcji przeplatają się, jak widać to w poniższym zestawieniu: 1778, 1782, 1784, 1788, **1792**, 1794, **1796**, 1798,

³ Archiwum Państwowe w Gdańsku, Cechy gdańskie, 300C/1980, Księga protokołów cechu złotników w Gdańsku 1767–1849.

⁴ Michał Gradowski, *Znaki na srebrze. Znaki miejskie i państwowe używane na terenie Polski w obecnych jej granicach*, wyd. 4, Warszawa 2010, s. 82, 85–87, 94–101.

⁵ Jacek Kriegseisen, *Znaki na srebrze. Na marginesie książki Michała Gradowskiego*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2014, R. 62, nr 1, s. 133–146.

⁶ Znak publikowany i opisany: Gradowski, *Znaki na srebrze...*, nr XXIV.

⁷ Należy zaznaczyć, że Czihak, zapewne z powodu nazwiska Fischera, błędnie powiązał z nim znak probierza zawierający godło w kształcie ryby, którym to znakiem w rzeczywistości posługiwał się Gottlieb Deinlein w latach 1780 i 1784. Czihak, *Die Edelschmiedekunst...*, s. 91, nr XXIXA. Pomyłkę tę skorygował Michał Gradowski, zob. Gradowski, *Znaki na srebrze...*, s. 97–98, nr XXV, XXIX.

⁸ Michał Gradowski, Agnieszka Kasprzak-Miler, *Złotnicy na ziemiach północnej Polski*, cz. 1: *Województwo pomorskie, kujawsko-pomorskie i warmińsko-mazurskie*, Warszawa 2002, nr G 604.

⁹ Gradowski, Kasprzak-Miler, *Złotnicy...*, nr G 609.

1800, 1802, 1804, 1808 (*daty kursywą* – kadencja Joachima Christiana Francka; **daty wytluszczone** – kadencja Johanna Gottlieba Fischera).

Wśród znanych i zgromadzonych na wystawie dzieł Meyerów znajduje się kilka ocechowanych znakiem probierza wiązanym z Johannem Gottliebem Fischerem¹⁰. Zawierają one ponadto inskrypcje z datami rocznymi, niepokrywające się z latami pełnienia przez niego urzędu kontrolera, wynikającymi z wybitego na zabytkach znaku. Poniżej zamieszczono ich zestawienie.

1. Kielich mszalny z kościoła pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Pogódkach (il. 2a–b)

Na spodzie stopy grawerowana inskrypcja: „Comparavit R P Guillelmus Kostrzewski. P.P. S.[acer] O.[rdo] C.[isterciensis] A[nn]o: **1782**”. Kielich fundowany był przez o. Wilhelma Kostrzewskiego (1720–1787), cystersa, proboszcza parafii w Pogódkach. Forma znaku miejskiego (choć słabo czytelna) oraz niebudząca wątpliwości inskrypcja fundacyjna z datą pozwalają określić czas powstania naczynia na 1782 r.

Il. 2a–b. Kielich mszalny (a: inskrypcja, b: znaki), kościół pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Pogódkach, fot. Ewa Grela

2. Łyżka strzelecka ze zbiorów Zamku Królewskiego w Warszawie (il. 3a–b)

Punktowane inskrypcje na trzonku, kursywą: od góry: „Aö: **1782** d. 18 F [...] Den Tag und Jahr”; od spodu: „Eines Hoch Edlen Rathes Gabe dieses war”.

¹⁰ Gradowski, *Znaki na srebrze...*, nr XXIX.

Il. 3a–b. Łyżka strzelecka (a: inskrypcja, b: znaki), Zamek Królewski w Warszawie, nr inw. ZKW/5685/3, fot. *Meyerowie – gdańscy złotnicy przełomu XVIII i XIX wieku* [katalog wystawy], Muzeum Gdańska, 20 kwietnia – 15 października 2023, red. Anna Frąckowska, Gdańsk 2023, kat. I.72

3. Łyżka ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie (il. 4a–b)
Na spodzie punktowany napis: „Ao 1788 29 Jahr Wegen der (??) Inwvaliden Caffè / So von Jacob Gehrwin Gestiftet worden”.

Il. 4a–b. Łyżka (a: inskrypcja, b: znaki), Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. SZM 9363 MNW, fot. *Meyerowie...*, kat. I.73

4. Łyżka ze zbiorów prywatnych w Hamburgu (il. 5a–b)
Z inskrypcją: „J.R. 1788”.

Il. 5a–b. Łyżka (a: inskrypcja, b: znaki), zbiory prywatne w Hamburgu (2023), fot. Ewa Grela

5. Koszyk ze zbiorów Muzeum Gdańska (il. 6a–b)
Z inskrypcją: „J.R. Aö: 1794”.

Il. 6a–b. Koszyk (a: inskrypcja, b: znaki), Muzeum Gdańska, nr inw. MHMG/S/414,
fot. Grzegorz Nosorowski

6. Oprawa klepsydry – zegara kazalnicyowego ze zbiorów Muzeum Narodowego w Gdańsku¹¹ (il. 7)

¹¹ Barbara Tuchołka-Włodarska, *Złotnictwo od XIV do XX wieku. Katalog zbiorów Muzeum Narodowego w Gdańsku*, Gdańsk 2005, s. 44–45, kat. I.36.

Punktowane inskrypcje na denkach obudowy: „E.M./ Zum Andenken / Am Nahmens Tage der Kirchen / Zur Heil: Dreyfalligkeit / 1802 oraz I.I.M. /

Hipoteza
Francka-
-Fischera...

Il. 7. Oprawa klepsydry – zegara kazalnicyowego (inskrpcja i znaki), Muzeum Narodowe w Gdańsku, fot. Meyerowie..., kat. I.33

Zum Andenken / Am Nahmens Tage der Kirchen / zur Heil: Dreyfaltigkeit / 1802”.

Wszystkie wyżej przywołane daty w inskrypcjach: 1782, 1788, 1794, 1802 są datami pełnienia urzędu probierza przez Francka, ale widnieje na nich znak przypisany Fischerowi, który rozpoczął kadencję kontrolera dopiero w 1792 r. (a więc w skrajnym przypadku dziesięć lat później). Jest oczywiście możliwe, że daty w inskrypcjach odwołują się do przeszłych wydarzeń, upamiętniają np. ważne rocznice. Taka koincydencja wydaje się jednak wykluczona w aż tak licznych przypadkach. Szczególnie ważną wartość dowodową ma tu kielich z Pogódek – fundacja z 1782 r. tamtejszego proboszcza o. Wilhelma Kostrzewskiego, zmarłego w 1787 r. (a zatem pięć lat przed pierwszym objęciem urzędu przez Fischera)¹².

W odniesieniu do inskrypcji z datami późniejszymi, tj. od 1792 r., można jeszcze rozważyć specyficzne zasady obejmowania urzędu probierza, co następowało w pierwszym kwartale roku. Pełnili oni zatem obowiązki przez cały dany rok, z wyjątkiem kilku pierwszych miesięcy, oraz przez kilka pierwszych miesięcy roku następnego¹³. Taka zależność jednak nie dotyczy Francka i Fischera, bowiem nigdy nie przejmowali oni urzędu bezpośrednio po sobie (rok po roku), a zawsze w odstępnie 2–4 lat.

Podobną sytuację można prześledzić, analizując kilka dzieł gdańskich złotych pochodzących z innych pracowni, a ocechowanych znakami kontrolerów Fischera i Francka oraz inskrypcjami zawierającymi daty. Są to:

1. Koszyk Jsaaca Jacoba Lemmicha ze zbiorów Muzeum Narodowego w Gdańsku¹⁴

¹² Profesję zakonną przyjął w Pelplinie w 1745 r., a święcenia prezbiteratu w 1750 r. Pełnił różne funkcje w parafiach archidiaconatu pomorskiego. W 1780 r. był plebanem w Pelplinie. Zmarł 12 sierpnia 1787 r. jako pleban w Pogódkach. Tomasz Nowicki, *Słownik biograficzny rządców parafii archidiaconatu pomorskiego w XVIII wieku*, Lublin 2003, s. 108.

¹³ Gradowski, *Znaki na srebrze...*, s. 85.

¹⁴ Muzeum Narodowe w Gdańsku, nr inw. MNG/SD/959/Mt. Tuchołka-Włodarska, *Złotnictwo...*, s. 88, kat. V.13 (tu datowany 1788 r., inskrypcja z 1793 r. określona jako wtórna).

Znak probierza „F” w negatywie. W lustrze punktowana inskrypcja: „F. R. Ao 1793 d 19. Febri”.

Data w inskrypcji (19 lutego 1793) jest tu zgodna z pierwszą kadencją Fischera, pełnioną od marca 1792 r. do marca 1793 r.

2. Koszyk Conrada Jacoba Wonnickera ze zbiorów Muzeum Gdańska¹⁵
Znak probierza „F” kursywne w polu. Na brzegu lustra punktowana inskrypcja: „M. M. & A. C.M. 1784. d. 15. Juny C. G. R. S. N. H.”.

3. Paterka Johanna Gottlieba Stegmanna ze zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu¹⁶

Znak probierza „F” kursywne w polu. Przy górnej krawędzi ścianki napis kursywą: „G. C. D. denen 9-ten Juny. Aö. 1795”. W tym przypadku można przyjąć, że paterka powstała kilka miesięcy wcześniej, niż wskazuje data w inskrypcji, czyli przed czerwcem 1795 r. Franck był probierzem zaledwie trzy miesiące wcześniej, pomiędzy marcem 1794 r. a marcem 1795 r., a Fischer dopiero 10 miesięcy później, od marca 1796 r.

Na podstawie przywołanych wyżej przykładów wydaje się, że znaki kontrolerów Johanna Gottlieba Fischera i Joachima Christiana Francka zostały zamienione i powinny być przypisane odwrotnie, mianowicie: Joachim Christian Franck (1778, 1782, 1784, 1788, 1794, 1798, 1802); Johann Gottlieb Fischer (1792, 1796, 1800, 1804, 1808) (il. 8).

Joachim Christian Franck
1778, 1782, 1784, 1788, 1794, 1798, 1802

Johann Gottlieb Fischer
1792, 1796, 1800, 1804, 1808

Il. 8. Propozycja nowego przypisania złotnikom ich znaków jako probierzy, źródło: Gradowski, *Znaki na srebrze...*, s. 98

¹⁵ Muzeum Gdańska, nr inw. MHMG/S/126. *Złotnictwo od XVII do XX wieku. Katalog zbiorów Muzeum Gdańska*, red. Anna Frąckowska, Gdańsk 2019, s. 70–71, kat. II.4.2.

¹⁶ Muzeum Sztuk Użytkowych, nr inw. MNP/Rm/3959, „... Łyżek srebrnych dwa tuziny”. *Srebra domowe w Gdańsku 1700–1816* [katalog wystawy], Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, red. Jacek Kriegseisen, Ewa Barylewska-Szymańska, współpraca Wojciech Szymański, Gdańsk 2007, s. 403, kat. I.21.4.

Pewną dodatkową, poboczną, przesłankę do takiego wnioskowania stanowi także ich graficzna forma. Znak bity pozytywowo, w polu o nieco nieregularnym obrysie, z literą wykreśloną kursywą, o falistym przebiegu, ozdobioną wydatnymi i zaokrąglonymi szeryfami, jest bardziej dekoracyjny i bardziej tradycyjny. Odpowiada on typowej formie znaków mistrzowskich stosowanych w Gdańsku w XVII i XVIII w. Znak bity negatywowo, bez pola, o prostszym, sztywno wykreślonym kształcie litery odpowiada bardziej charakterowi znaków późniejszych, upowszechnionych w XIX w.

Przedstawiona powyżej hipoteza o błędnym przyporządkowaniu znaków dwóch omawianych gdańskich kontrolerów wymaga dalszej weryfikacji. Z pewnością w zbiorach muzealnych, kościelnych, prywatnych i na rynku sztuki można odnaleźć kolejne przedmioty opatrzone tymi znakami, a zarazem inskrypcjami datującymi, które pozwolą dodatkowo potwierdzić przedstawione ustalenia. Należy mieć nadzieję, że informacje tu zawarte pomogą w bieżącej pracy wszystkim zajmującym się zbiorami złotniczymi.

Bibliografia

- „... *Łyżek srebrnych dwa tuziny*”. *Srebra domowe w Gdańsku 1700–1816* [katalog wystawy], Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, red. Jacek Kriegseisen, Ewa Barylewska-Szymańska, współpraca Wojciech Szymański, Gdańsk 2007.
- Czihak Eugen von, *Die Edelschmiedekunst früherer Zeiten in Preussen*, Bd. 2: *Westpreussen*, Leipzig 1908.
- Gradowski Michał, Kasprzak-Miler Agnieszka, *Złotnicy na ziemiach północnej Polski*, cz. 1: *Województwo pomorskie, kujawsko-pomorskie i warmińsko-mazurskie*, Warszawa 2002.
- Gradowski Michał, *Znaki na srebrze. Znaki miejskie i państwowe używane na terenie Polski w obecnych jej granicach*, wyd. 4, Warszawa 2010.
- Kriegseisen Jacek, *Znaki na srebrze. Na marginesie książki Michała Gradowskiego*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2014, R. 62, nr 1, s. 133–146.
- Meyerowie – gdańscy złotnicy przełomu XVIII i XIX wieku* [katalog wystawy], Muzeum Gdańska, 20 kwietnia – 15 października 2023, red. Anna Frąckowska, Gdańsk 2023.
- Nowicki Tomasz, *Słownik biograficzny rządców parafii archidiaconatu pomorskiego w XVIII wieku*, Lublin 2003.
- Tuchołka-Włodarska Barbara, *Złotnictwo od XIV do XX wieku. Katalog zbiorów Muzeum Narodowego w Gdańsku*, Gdańsk 2005.
- Złotnictwo od XVII do XX wieku. Katalog zbiorów Muzeum Gdańska*, red. Anna Frąckowska, Gdańsk 2019.

***The Franck-Fischer Hypothesis, or on the Hallmarks of Gdańsk. A Contribution
to Research on the Marking of Gdańsk Silver***

The article discusses the assay marks of two goldsmiths from Gdańsk: Joachim Christian Franck (he held the assay office in 1778, 1782, 1784, 1788, 1794, 1798, 1802) and Johann Gottlieb Fischer (in office in 1792, 1796, 1800, 1804, 1808). In the previous literature, Franck was associated with the assay mark in the form of a capital letter 'F' in a negative. Fischer was assigned the assay mark in the form of a cursive capital letter 'F' in a rounded almost oval field. Based on the examination of several pieces of silver from Gdańsk (especially from the workshop of the goldsmith Carl Ludwig Meyer) marked with such marks, which also have historical inscriptions with annual dates, it can be concluded that the dates in the inscriptions and the assay marks do not coincide. The mark in the rounded field (previously assigned to Fischer) appears on silver items dated with an inscription to the years of Franck's activity as the assay master and vice versa. Based on the examples of the items cited it can be concluded that the signs of the controllers Johann Gottlieb Fischer and Joachim Christian Franck were erroneously swapped and should be assigned the other way round.